

УДК 321.477

Світлана Фімяр

Svitlana Fimyar

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

DIRECTIONS OF THE IMPROVEMENT OF ORGANIZATION
OF BANK SUPERVISION IN UKRAINE

У статті розглядаються основні моменти державного регулювання банківської діяльності в Україні, визначена роль Національного банку України у забезпеченні фінансової стабілізації держави. Встановлено, що головною метою розвитку банківської системи України є розбудова стійкої, прозорої, конкурентоспроможної банківської системи, яка б сприяла довгостроковому економічному зростанню країни, її фінансовій безпеці та була здатна інтегруватися у світовий економічний простір.

Ключові слова: державне регулювання банківської ліквідності, державний контроль банківських ризиків, комплексна оцінка операційних ризиків.

В статье рассматриваются основные моменты государственного регулирования банковской деятельности в Украине, определена роль Национального банка Украины в обеспечении финансовой стабилизации государства. Установлено, что главной целью развития банковской системы Украины является построение устойчивой, прозрачной, конкурентоспособной банковской системы, которая бы способствовала долгосрочному экономическому росту страны, ее финансовой безопасности и была способна интегрироваться в мировое экономическое пространство.

Ключевые слова: государственное регулирование банковской ликвидности, государственный контроль банковских рисков, комплексная оценка операционных рисков.

In the article the basic moments of government control of bank activity in Ukraine are examined, the role of the National bank of Ukraine in providing of financial stabilization of the state is determined. It is set that the development of proof, transparent, competitive banking system, which would promote long-term economy growth of the country, its financial stability and would be capable to integrate in outer economic space, is the primary objective of the development of banking system of Ukraine.

Keywords: government control of bank liquidity, state control of bank risks, complex estimation of operating risks.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. У світовій практиці спочатку формувалася банківська система, а потім уже система регулювання та нагляду. В Україні ці процеси відбуваються паралельно, що є, безумовно, ускладнювальним фактором. Водночас Україна має й деякі переваги – вона може і повинна скористатися накопиченим світовим досвідом у галузі банківського регулювання та нагляду.

Необхідність банківського регулювання та нагляду в умовах ринкової економіки не виключає саморегуляцію банківського сектора через ринкові механізми. Ці дві форми регулювання мають доповнювати одна одну. Банки повинні діяти, керуючись принципами комерційного розрахунку та надійності.

У свою чергу, органи банківського регулювання та нагляду мусять діяти, керуючись принципами розумного, обачливого ставлення до банків, тобто вони не повинні вимагати від банків здійснення операцій, які могли б послабити їхній фінансовий стан, посягати на свободу підприємницької діяльності банків.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку національної банківської системи, ролі НБУ у забезпеченні державного регулювання, зокрема організації ефективного банківського нагляду та контролю, привернули до себе увагу багатьох науковців та практиків, зокрема: В. С. Стельмаха [8], С. В. Науменкової, Н. М. Рогової [7], Н. В. Внукової, В. В. Глушченка, В. І. Науменка, П. М. Сенища, Д. М. Гладких, В. І. Міщенко [3] та ін.

Постановка завдання. В умовах ринкової економіки банки мають надзвичайно великі можливості впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно, що зумовлює необхідність регламентації їхньої діяльності. Дослідження ролі банків у ринковій економіці дає можливість з'ясувати причини, які змушують державу взяти на себе функцію банківського регулювання та нагляду.

Викладення матеріалу та результати. Одним із головних елементів державної економічної політики є грошово-кредитне регулювання. Його стратегічними цілями є вплив через ринок позичкових капіталів на економічний розвиток, стабілізацію грошового обігу та запобігання інфляції, поточне регулювання економічної кон'юнктури, а також вплив на стан платіжного балансу країни.

Найбільш ефективними є прямі методи втручання до грошово-кредитної сфери: зміна рівня мінімальних резервів, офіційної ставки рефінансування, адміністративне регулювання депозитних та кредитних ставок комерційних банків, встановлення лімітів кредитування, обмеження валютної позиції тощо. У міру розвитку ринкових відносин більш доцільним стає застосування ринкових, тобто непрямих методів регулювання: операцій на відкритому ринку та таргетування, яке є найважливішим методом програмування траєкторії розвитку економічної системи.

Успішність реалізації заходів, спрямованих на досягнення макроекономічної стабілізації, значною мірою визначається статусом Національного банку як незалежного органу, що виконує загальнодержавні завдання із захисту національної грошової одиниці та запровадження ефективної фінансово-кредитної політики.

Зміст регулювання банківської діяльності Національним банком України в межах наданих йому повноважень полягає у здійсненні впливу на банки та інші кредитно-фінансові установи з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України, сприяння дотриманню стабільності банківської системи, а також цінової стабільності. Всі складові стабільності банківської системи тісно пов'язані між собою і для їх оцінювання необхідно встановити, з яким ступенем ризику працює кожний банк, які ресурси є в наявності для управління певним ризиком і чи є достатнім обсяг ресурсів для того, щоб збалансувати ризики.

Банківський нагляд є невід'ємною частиною контролю з боку Національного банку України за діяльністю комерційних банків. Мета такого нагляду визначається завданнями і функціями Національного банку України.

Банківський нагляд – це діяльність, спрямована на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників і посилення довіри суспільства до банківської системи й національної валюти.

Банківський нагляд у широкому розумінні є системою, яку використовує уряд, щоб гарантувати стабільність фінансової системи, її безпеку.

Під банківським наглядом розуміють, насамперед, моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме:

- створення нових банків та їхніх установ;
- діяльності банків;
- реорганізації та ліквідації банків.

У системі банківського нагляду можна виділити три напрями:

- глобальний – забезпечення стабільності та добробуту банківського сектора як передумови ефективного економічного розвитку України;

- локальний – захист вкладників комерційних банків, які не володіють достатньою інформацією для визначення ступеня ризику банку, а тому відповідальність за цей ризик не повинна повністю перекладатися на них;

- потенційний – посилення конкуренції між банками через справедливий розподіл кредитних ресурсів. Таким чином запобігається монополія обмеженого кола підприємств.

Головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

До найбільш важливих передумов, що об'єктивно визначають характер системи нагляду, належать вихідні основи організації держави, загальна структура влади, принципи розподілу функцій по реалізації задач державної економічної політики. Зазначені характеристики визначаються основним законом держави – конституцією. Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Для виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності. Зазначені положення Конституції обумовлюють доцільність наділення Національного банку України широким спектром наглядових функцій.

Загальною функцією банківського нагляду НБУ є підтримка довіри суспільства до надійної та здорової фінансової системи в цілому та захист інтересів вкладників.

З метою вдосконалення механізму ефективної мобілізації і розподілу фінансових ресурсів в економіці, стимулювання платоспроможного попиту та прискорення інвестиційних процесів необхідно вчасно передбачати встановлення в Україні раціонального співвідношення між універсалізацією та спеціалізацією діяльності банківських установ, що зумовлює необхідність уточнення переліку банківських операцій та визначення констатуючих ознак банку.

Процеси глобалізації, що відбуваються у світі, приводять до універсалізації фінансових послуг, вимагають забезпечення усіх сфер регулювання за єдиними правилами. Проте, враховуючи сучасні економічні умови, існують причини, що вказують на передчасність створення єдиного регуляторного органу. До таких причин належать:

1. Незавершеність перебудови банківської системи. Необхідно провести роботу з підвищення рівня капіталізації банків, створення умов для розширення ресурсної бази, яка б відповідала вимогам економіки України, впровадження стандартів корпоративного управління банками, зокрема прозорості їх діяльності. Передача функції банківського нагляду іншому органу в середньостроковій перспективі зведе нанівець завдання, поставлені в зазначених напрямках;

2. Невідповідний рівень розвитку різних сегментів фінансової та банківської систем. Кошти, що можуть бути спрямовані на заходи, які сприяють прискореному економічному зростанню, наразі акумульовано в банківському секторі. Фондовий ринок не відіграє значної ролі в економіці, а пенсійна реформа тільки розпочинається. Створенню єдиного регуляторного органу має передувати досягнення однакових за рівнем розвитку різних складових фінансової системи;

3. Наразі лише НБУ має достатню матеріально-технічну базу, розвинену інфраструктуру та сучасні інформаційні технології, які дають можливість контролювати діяльність банківських установ на щоденній основі, а також висококваліфікований персонал для забезпечення ефективного банківського нагляду.

Враховуючи вищезазначене, потребує ґрунтовного опрацювання проблема доцільності створення єдиного регуляторного органу фінансового сектора, який би об'єднав в одну структуру Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України та відповідні департаменти Національного банку України.

Відокремлення на цьому етапі функції банківського нагляду також вплине на ефективність проведення грошово-кредитної політики, а отже, на здатність Національного банку України забезпечити виконання свого головного конституційного завдання – забезпечення стабільності національної валюти України. Грошово-кредитна політика здійснюється Національним банком України через використання відповідних монетарних інструментів і механізмів, які впливають на діяльність банків по здійсненню ними активних і пасивних операцій. За таких умов виділення банківського нагляду в окрему структуру призведе до процедурних ускладнень при здійсненні відповідних монетарних операцій, а також підвищить ступінь їх ризику.

Основним принципом удосконалення системи регулювання банківської діяльності і банківського нагляду є впровадження стратегії активної ролі банківського нагляду, орієнтованого на виявлення проблем у діяльності банку на ранніх стадіях їх виникнення та своєчасного реагування Національного банку України з метою їх запобігання та уникнення кризових явищ або пом'якшення їх впливу на економіку. Передбачається подальше впровадження міжнародних норм і досвіду з урахуванням особливостей організації і функціонування ринку банківських послуг в Україні. Для наближення банківської системи України до міжнародних стандартів і підвищення безпеки банківської діяльності Національним банком України продовжується робота з впровадження ключових документів Базельського Комітету з банківського нагляду.

У світовій банківській практиці управління кредитним ризиком розглядається як проблема, що має державне значення. У зв'язку з цим органи банківського регулювання та нагляду зобов'язують банки створювати резерви для відшкодування можливих втрат за позиками. Розмір резервів визначається загальною сумою всіх наданих позичок та ступенем їхнього ризику.

Завдяки своїй широкій депозитній базі комерційним банкам притаманний високий рівень перевищення залучених коштів над капіталом. Рівень капіталу, який може поглинути ризики, повинен втримуватись на нормативному рівні. Комерційні банки стабільно отримують значну частину прибутку, мобілізуючи короткострокові вклади за низькою відсотковою ставкою, кредитуючи чи інвестуючи такі ресурси в довгострокові активи під більш високі відсотки. Ця притаманна ліквідності невідповідність є потенційно небезпечною і банки змушені зберігати високе співвідношення ліквідних активів (близько 20-25 % від загальної суми активів), щоб задовольнити нормальну потребу своїх клієнтів у ліквідності.

Одним із питань покращення діяльності комерційних банків в умовах ринку є ліквідність банків і кредитоспроможність їх клієнтів. Ліквідність у банківській практиці розуміють як здатність банків вчасно й безперервно здійснювати платежі за своїми зобов'язаннями.

Отже, ліквідність банку – це мобільність його активів для забезпечення вчасного виконання заздалегідь узятих зобов'язань та вимог, що виникли у процесі господарювання. Тому ліквідність передбачає не лише передоплату рахунків за дорученням клієнтів, видачі їм готівкових коштів, здійснення переказу коштів на рахунки інших організацій, а й надання кредитів і гарантій інвестування вільних коштів у цінні папери тощо. Загалом управління ліквідністю здійснюється двома шляхами: через нагромадження ліквідних коштів або набуття їх на грошовому ринку [3].

Щоб зберегти загальну ліквідність банківської системи, центральний банк також забезпечує послуги «кредитора останньої інстанції» комерційним банкам, щоб задовольнити їх потребу в готівці, таким чином гарантуючи, що неплатоспроможність не настане. Без подібних послуг проблеми ліквідності банків можуть швидко трансформуватися в проблеми платоспроможності, оскільки швидка ліквідація довгострокових активів обов'язково призведе до грандіозних втрат капіталу.

Державне регулювання банківської ліквідності у багатьох економічно розвинених країнах здійснюється через юридично встановлені коефіцієнти відповідності між активними та пасивними операціями за ступенем їх ліквідності та строками. Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що наявний в Україні механізм нормативного регулювання банківської ліквідності на мікрорівні є досить виправданим, гнучким інструментом і добре відповідає цілям державного регулювання банківської діяльності.

Державне регулювання банківської ліквідності, власного капіталу, страхування депозитів, а також централізоване збирання та розповсюдження інформації щодо банківських ризиків не є альтернативними стратегіями підвищення надійності банківського сектора, вони діалектично пов'язані та доповнюють одна одну. В Україні є доцільним запровадження досвіду провідних економічно розвинених країн щодо раціонального поєднання всіх методів регулювання банківських ризиків.

Державний контроль за банківськими ризиками являє собою один з найважливіших чинників, що визначають стабільну та прибуткову роботу банківського сектора у коротко- та середньостроковій перспективі, підтримують суспільну довіру до нього.

Основними формами державного регулювання банківських ризиків є кількісне та якісне регулювання капіталу банків, державні програми страхування вкладів, централізоване збирання й поширення інформації про банківські ризики [4, с. 176].

У багатьох країнах державні органи з метою покращення функціонування банківської системи та посилення довіри між комерційними банками створюють централізовані служби банківських ризиків, пропонують послуги колективного користування інформаційними базами даних за допомогою телекомунікаційного комп'ютерного доступу. В таких країнах, як Нідерланди, Японія, Швейцарія, Німеччина Центральному банку законодавчо делеговані подібні функції.

Найбільш поширеною і традиційною формою державного контролю банківських ризиків є кількісне та якісне регулювання капіталу. Основними причинами державного регулювання банківського капіталу є підтримка суспільної довіри до банків, а також обмеження витрат уряду щодо страхування депозитів.

Необхідно згадати, що страхування депозитів є також однією з форм державного регулювання ризику банківських операцій. Нині в Україні страхування депозитів існує лише у непрямому вигляді, за допомогою мінімальних резервів. Недоліком державного страхування депозитів є те, що воно знижує нормальний рівень уважності вкладників до надійності банків, що зумовлює, на даному етапі становлення банківської системи, створення в Україні системи приватних інформаційних агенцій з питань кредитоспроможності та надійності банків.

Для удосконалення банківського нагляду на основі оцінки ризиків розглянемо підходи до оцінювання операційних ризиків, які пропонує «Базель-2».

Згідно з підходом базового індикатора вимогу до капіталу розраховують за формулою:

$$E_{IA^2} = \left[\sum (GI_{1..n} * \alpha) \right] / n, \quad (1)$$

де E_{IA^2} – вимога до капіталу за підходом базового індикатора;
 GI – середній річний валовий дохід, якщо він позитивний, за останні три роки;
 n – номери років, в які річний валовий дохід був позитивний;
 α – альфа-коефіцієнт, встановлений на рівні 15 %.

Фактори цієї формули потребують пояснення. По-перше, під валовим доходом Базельський комітет розуміє суму чистого процентного доходу та чистого непроцентного доходу згідно з визначеннями місцевих органів нагляду або стандартів обліку. По-друге, якщо валовий дохід від'ємний, така ситуація потребує вирішення органом нагляду в межах розрахунку регулятивного капіталу.

Стандартизований підхід відрізняється від підходу базового індикатора поділом усієї операційної діяльності банку на вісім бізнес-ліній та визначенням бета-коефіцієнтів для кожної лінії від 12 до 18 %. Встановлення видів бізнес-ліній та значень коефіцієнтів є прерогативою Базельського комітету. Формула розрахунку вимоги до капіталу за стандартизованим підходом виглядає так:

$$E_{NI} = \left\{ \sum_{i=1-8} \max \left[\sum (GI_{i-8} * \beta_{i-8}), 0 \right] \right\} / 3, \quad (2)$$

де E_{NI} – вимога до капіталу за стандартизованим підходом;

GI_{i-8} – річний валовий дохід за відповідний рік у розрізі кожної бізнес-лінії;

β_{i-8} – бета-коефіцієнт від 12 до 18 % для кожної бізнес-лінії.

В табл. 1 подано значення бета-коефіцієнта за стандартизованим підходом.

Таблиця 1

Значення бета-коефіцієнта за стандартизованим підходом [2]

Бізнес-лінія	Фактор, %
Корпоративне фінансування (β_1)	18
Торгівля та продаж (β_2)	18
Роздрібне кредитування (β_3)	12
Комерційне кредитування (β_4)	15
Розрахунково-касове обслуговування (β_5)	18
Агентські послуги (β_6)	15
Управління активами (β_7)	12
Роздрібні брокерські послуги (β_8)	12

За підходу поглибленої оцінки використовується та ж формула, що й за стандартизованого підходу, однак значення коефіцієнтів визначає сам банк.

Використання валового доходу як бази розрахунку операційного ризику деякі банкіри вважають невинуватим, оскільки це не стимулює банки до поліпшення фінансових результатів. Мало того, на думку багатьох експертів, валовий дохід не є адекватним виразом рівня операційного ризику банку. До речі, в першому проекті нової Угоди про капітал Базельський комітет визначив, що базою розрахунку для деяких напрямів діяльності банку є розмір його активів або кількість інструментів, наприклад, пластикових карток. У подальших версіях проекту і в затвердженій 2004 року редакції Комітет визначив єдиною базою розрахунку операційного ризику за всіма підходами, крім альтернативного стандартизованого підходу, валовий дохід банку. За альтернативного стандартизованого підходу базою оцінки для роздрібного та комерційного кредитування слугує обсяг кредитної заборгованості, а бета-коефіцієнт залишається незмінним [2].

Отримане за одним із альтернативних варіантів значення вимоги до капіталу переводять в еквівалент зважених за ризиком активів, потім сумарну вимогу до капіталу перемножують на 12,5 для підстановки до формули розрахунку адекватності регулятивного капіталу:

$$\text{Адекватність капіталу} = \frac{\text{Капітал}}{\text{Еквівалент зважених за ризиком активів}} = \min 8\%. \quad (3)$$

Запровадження вимоги до капіталу на покриття операційного ризику створить для банків України додаткове навантаження на регулятивний капітал. Воно буде більш істотним, ніж навантаження, що виникає внаслідок запровадження вимоги до капіталу під ринковий ризик. Крім того, з огляду на тенденції розвитку банківської системи України – стале зростання основних показників, у тому числі

й рівня прибутковості, – можна зробити висновок про наявність потенціалу для постійного збільшення необхідного рівня капіталу на покриття операційного ризику. Зважаючи на те, що рівень валового доходу банку залежить не лише від дій його керівництва, а й від конкурентної позиції банку, планування необхідної суми капіталу є складним процесом. Цим операційний ризик відрізняється від решти ризиків – кредитного і ринкового, – щодо яких банк може точніше оцінити свої майбутні потреби в капіталі, а отже, своєчасно подбати про забезпечення дотримання мінімального рівня адекватності.

Висновки та напрямок подальших досліджень. Отже, процес внутрішнього контролю, що історично служив як механізм для мінімізації випадків шахрайства, розкрадань або помилок, набув більш широкого характеру, охопивши всі різноманітні ризики, пов'язані з діяльністю банківських установ. Нині визнано, що ефективний процес внутрішнього контролю відіграє найважливішу роль у здатності банку виконувати поставлені цілі та зберігати фінансову життєздатність.

Важливим результатом роботи Базельського комітету можна вважати розроблені ним принципи ефективного банківського нагляду. Базельський комітет вважає, що досягнення кожною країною відповідності основним принципам буде важливим кроком на шляху поліпшення як національної, так і міжнародної фінансової стабільності. Ефективний банківський нагляд разом з ефективною макроекономічною політикою повинен стати основним інструментом забезпечення фінансової стабільності в кожній країні.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про Національний банк України» із змінами і доповненнями станом на 01.12.2005 № 3163–IV.
2. Донченко Л. О. Державне регулювання банківської системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Л. О. Донченко ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2003. – 20 с.
3. Міщенко В. І. Банківський нагляд / В. І. Міщенко – К. : Знання, 2004.
4. Симановский А. Ю. Базельские принципы эффективного банковского надзора и их реализация в России / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 2011. – № 3. – С. 19–24.
5. Степаненко А. І. Банківський нагляд в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.04.01 / А. І. Степаненко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 20 с.
6. Ткачук В. О. Державне регулювання банківського бізнесу / В. О. Ткачук // Актуальні проблеми розвитку економіки України в перехідний період до ринку. – Тернопіль, 2006. – Ч. 1. – С. 94–95.
7. Роговая Н. Деякі теоретичні аспекти державного регулювання банківської діяльності / Н. Роговая // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 36–39.
8. Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд : [монографія] / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, М. А. Єпіфанова. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 432 с.

References

1. The Law of Ukraine «About National Bank of Ukraine» from 01.12.2005, № 3163–IV.
2. Donchenko, L. A. (2003) Government control of banking system of Ukraine. Dissertation for the degree of PhD. Kyiv, 20 p.
3. Mishchenko, V. I. (2004) Bank supervision. Kyiv: Znannya.
4. Simanovskiy, A. Yu. (2011) Basel principles for effective banking supervision and their implementation in Russia. *Dengi i kredit*, (3), pp. 19–24.
5. Stepanenko, A. I. (2004) Banking supervision in Ukraine. Dissertation for the degree of PhD. Kyiv, 20 p.
6. Tkachuk, V. O. (2006) Government control of banking. Actual problems of economy development of Ukraine during the transition to the market, part 1. Ternopil, pp. 94–95.
7. Rohovaya, N. (2004) Some theoretical aspects of government control of banking. *Economika Ukrainy*, (4), pp. 36–39.
8. Stelmach, V. S., Epifanov, A. O., Salo, I. V. and Epifanova, M. A. (2006) Control: inspection, auditing, banking supervision. Sumy: VTD «Universytetska knyga», 432 p.

Відомості про автора

С. В. Філяр, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, ЧФ ПВНЗ «Європейський університет».